

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота магістра

з теми **«Формування навичок відповідальності
у старших дошкільників засобами трудової діяльності»**

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи DO1-M23z
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Вальковська Ірина Юріївна

Керівник: **Гордійчук М. С.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	9
1.1 Формування навичок відповідальності старших дошкільників засобами трудової діяльності як психолого-педагогічна проблема	9
1.2 Компоненти процесу формування навичок відповідальності старших дошкільників засобами трудової діяльності.....	18
1.3 Поняття трудової діяльності та різновиди дитячої праці в закладі дошкільної освіти	28
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ВІКУ ЗАСОБАМИ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	36
2.1 Виявлення рівня сформованості навичок відповідальності у старших дошкільників.....	36
2.2 Методи та прийоми підвищення ефективності формування основ відповідальності старших дошкільників засобами трудової діяльності.....	44
2.3 Порівняльний аналіз методики формування основ відповідальності старших дошкільників засобами трудової діяльності.....	54
Висновки до другого розділу.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку нашої країни та кардинальні зміни, які відбуваються сьогодні в Україні і у світі, вимагають від громадян визначеності, стійкої життєвої позиції, відповідальності за свою поведінку, власне життя.

«Дошкільний вік – базовий етап фізичного, психологічного та соціального становлення особистості дитини», – зазначено у Законі України «Про дошкільну освіту». Тому поряд з такими моральними якостями, як людяність, чесність, автономність, співчутливість, наполегливість, толерантність, дружба, повага до іншої людини, які закладаються у дошкільному віці, базова якість відповідальність.

Базові якості є важливим елементом для особистісного зростання людини, на яких ґрунтується основа особистісної культури дошкільника. Базовий рівень якостей визначає основу формування моральних якостей дошкільників: визнання переваг і чеснот інших людей, змогу ставати на їхнє місце, здатність розуміти інших, співпереживати їм, робити людям добро, не чекаючи винагороди, допомагати за власним бажанням.

У Базовому компоненті дошкільної освіти визначено, що на кінець дошкільного періоду життя в дошкільника мають сформуватись такі базові характеристики особистості, як довільність, креативність, ініціативність, самостійність і відповідальність, самосвідомість, самоставлення, самооцінка, свобода поведінки і безпечність, шанобливість і доброзичливість, толерантність.

На основі чинних програм дошкільного виховання, навчання та розвитку дитини, завдання Базового компонента дошкільної освіти реалізуються в закладі дошкільної освіти, де забезпечується гармонійний розвиток дошкільника, його психічне та фізичне здоров'я, виховання ціннісного ставлення до соціального й природного довкілля, до самого себе, формування

механізмів творчого втілення та соціальної адаптації в умовах спілкування і життя з дорослими і дітьми.

В сьогоденних умовах проблема формування відповідальності є особливо актуальною, адже відповідальність базується на особистісній зрілості та самосвідомості кожного члена суспільства.

Питання формування в дошкільника почуття відповідальності пояснюється тим, що суспільство прагне побудувати стратегію свого розвитку на засадах демократії, гололвними ознаками якої є відповідальність і свобода.

Можна з впевненістю сказати, що основи відповідального ставлення до оточуючих людей, себе, соціальних подій, речей формуються в ранньому та дошкільному дитинстві.

За свідченнями фахівців, старший дошкільник спроможний і повинен усвідомлювати свої індивідуальні особливості та можливості, налагоджувати гуманні та конструктивні взаємини з однолітками, вміти приймати власні обдумані рішення у певних ситуаціях та нести за них відповідальність.

Відповідальність як базова якість регулює діяльність та поведінку людини. Ступінь її розвитку визначає ставлення людини до власних обов'язків, суспільних норм, вибір нею конкретної лінії поведінки та життєвої позиції. Високий рівень відповідальності передбачає прийняття людиною соціально значущих принципів, норм, вибудовування власної діяльності відповідно до певних вимог та завдань, необхідність відповідати за свої дії та вчинки. У «Концепції розвитку дошкільної освіти» наголошується на необхідності формування основ духовності особистості, виховання у дошкільників важливих моральних якостей, які закладаються та розвиваються у різних видах діяльності дошкільників: навчальній, ігровій, трудовій.

В основу відповідальності дитини покладено рівень компетентності та її обізнаність, втілювати знання і цінності в практику повсякденного життя, уміння вирішувати проблеми. Відповідальність є базовою якістю

особистості, яка характеризується наявністю в дошкільника знань про моральні норми, сформованість уявлень про сутність моральних обов'язків до об'єктів і суб'єктів навколишнього середовища та самого себе, вміння реалізовувати дії у своїй діяльності та вчинках без зовнішнього впливу.

Відповідальність є складовою самостійності дошкільника, його розвиненої самосвідомості, а заклад дошкільної освіти є таким виховним середовищем, де відбувається цей процес.

Тому на сьогодні, педагоги закладів дошкільної освіти спрямовують свої зусилля на виховання дитини, як гармонійної особистості, яка здатна в відповідально ставитися до життя, навчання, природи, трудової діяльності, сім'ї.

Відповідальність, як базову якість особистості у психолого-педагогічних дослідженнях розглядають у контексті аналізу її морального розвитку. Враховуючи факт, що усі базові якості особистості започатковуються в ранньому та дошкільному дитинстві, можна стверджувати, що і основи відповідальності формуються також у цей період.

Теоретичні та практичні пошуки в галузі формування відповідальності у старших дошкільників у трудовій діяльності відображено в працях відомих педагогів і психологів (Н. Стаднік [43], Г. Беленька [6], О. Полякова [34], Т. Піроженко [32], А. Макаренко [23], Поніманська [35], В. Сухомлинський [45], Я. Коменський, І. Бех, Г. Костюк та інші).

Окремі аспекти цього питання набули висвітлення у працях, спрямованих на виявлення особливостей прояву відповідального ставлення в процесі спілкування у різних видах діяльності: трудової, ігрової (З. Борисова, К. Клімова, Г. Уранова) та навчальної (С. Ладивір, Л. Меквабишвілі).

Формування відповідальності є одним з ключових завдань морального виховання особистості. На його важливість звертали увагу класики світової філософії (Г. Йонас, В. Віндельбанд, І. Кант, Е. Фромм, Ж.-Ж. Руссо та ін.) так і представники вітчизняної педагогіки (І. Бех, В. Сухомлинський, Т. Веретенко, В. Горовенко, О. Сухомлинська, В. Савченко, М. Сметанський,

Н. Огренич, В. Оржеховська, Т. Фасолько та ін.). Саме базова якість відповідальності, на думку вчених, є показником моральної вихованості особистості та неодмінною умовою успішної соціалізації, регулятором її поведінки.

Аналіз педагогічної практики та наукових досліджень дозволив виявити певні суперечності: необхідність формування відповідальності у старших дошкільників і недостатньо досліджено психолого-педагогічні умови організації трудової діяльності, що забезпечують ефективність даної роботи з дошкільниками в закладі дошкільної освіти. Саме це визначило вибір нами теми кваліфікаційної роботи «Формування навичок відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності».

Об’єкт дослідження – процес формування відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності.

Предмет дослідження – методика формування навичок відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності.

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальному вивченні методики формування навичок відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності.

Досягнення поставленої мети потребувало вирішити такі наступні **завдання**:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури щодо проблеми формування навичок відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності.

2. Схарактеризувати особливості формування навичок відповідальності у старших дошкільників.

3. В результаті дослідно-експериментальної роботи перевірити ефективність методики формування навичок відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності.

4. Проаналізувати результати педагогічного експерименту.

Для вирішення завдань використовували такі **методи дослідження**: аналіз методичної та психолого-педагогічної літератури, спостереження, бесіди, педагогічний експеримент, методи статистичної обробки отриманих результатів.

База експериментального дослідження. Дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти № 2 «Веселка» Летичівської селищної ради Хмельницької області. До проведення експериментальної роботи було задіяно 22 дитини старшого дошкільного віку, яких було поділено на експериментальну та контрольну групи, залучено також і батьків вихованців.

Практичне значення дослідження визначається тим, що було розроблено методику формування навичок відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності. Результати дослідження можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх вихователів ЗДО, в навчальних закладах різних рівнів акредитації під час проведення лекцій, практичних занять, діагностики професійного розвитку здобувачів; та в ході інших досліджень з проблеми навчання та виховання старших дошкільників під час формування навичок відповідальності.

Апробація результатів дослідження. Результати нашого дослідження апробовані в умовах практичної педагогічної роботи. Крім того, апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалося шляхом публікацій та доповідей на всеукраїнських, міжнародних, регіональних конференціях і семінарах.

Результати дослідження впроваджені у освітній процес закладу дошкільної освіти № 2 «Веселка» Летичівської селищної ради Хмельницької області.

Публікації: результати дослідження викладено у одній науковій публікації (Організація трудової діяльності дітей в закладі дошкільної освіти. Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії (з міжнародною участю): збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет

імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. І. Л. Пукас]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2024).

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок, з них: 72 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

В рамках дослідження було узагальнено особливості формування навичок відповідальності у старших дошкільників, вивчено методичну та психолого-педагогічну літературу з даної проблеми, експериментально перевірено та обґрунтовано ефективність методики формування відповідальності у старших дошкільників засобами трудової діяльності.

Проблема відповідальності у старших дошкільників широко досліджена в психології, політології, філософії, педагогіці, етиці, юриспруденції та медицині. Це свідчить про безумовну значущість базової якості відповідальності в усіх сферах життєдіяльності.

Проблемі формування відповідальності присвячені роботи І. Беха, Т. Веретенко, А. Макаренко, В. Сухомлинського, В. Горovenko, М. Левківського, О. Сухомлинської, В. Савченко та ін.

Аналіз досліджень з даної проблеми показав, що не існує єдиного визначення, що входить у поняття «відповідальність», так як воно є складним і багатограним особистісним утворенням. У багатьох значеннях поняття «відповідальність» пов'язується із такими категоріями, як досягнення, вибір, можливості та здібності особистості. Ознайомлення з науковим доробком вітчизняних та зарубіжних дослідників показало наявність взаємозв'язку феномену відповідальності з різними проявами моральної поведінки особистості, її здатністю відчувати й сприймати моральні почуття, налагоджувати міжособистісну взаємодію.

Структура відповідальності складається з таких компонентів, як поведінково-результативний, когнітивний, емоційний. Варто відзначити, що найбільш конструктивною та адекватною є не об'єктивна, а суб'єктивна відповідальність, бо вона знаходить свій вияв, в тому, як людина тлумачить та сприймає навколишній світ і наскільки вона хоче впливати на нього, коли та якою мірою і в якій ситуації буде приймати відповідальність та наскільки буде реалізована ця відповідальність.

Дошкільний вік є одним із найважливіших етапів розвитку дитини. Саме в цей період формуються звички, почуття і відносини та закладаються основи моральності, що надалі визначають моральний розвиток особистості дитини. У дошкільний період дитина навчається контролювати виконання своїх дій та оцінювати їх результати; долати труднощі та здійснювати вольові зусилля. Саме тому формування відповідальності є одним з ключових завдань морального виховання особистості дитини.

Моральні норми, як показують численні дослідження, для дошкільників ще не є цінністю. Але для них є важливими визнання та з боку дорослих. Для того, щоб відчувати свою корисність і значущість, почуватись впевнено, дошкільнику необхідно, щоб хтось визнавав його досягнення та схвалював дії, вірив у його можливості. У закладі дошкільної освіти це завдання виконує вихователь, вдома це здійснюють батьки.

Обов'язковим атрибутом взаємин дитини та дорослого має бути схвалення початкових проявів відповідальної поведінки дошкільника, дотримання ним правил співіснування в колективі, домовленостей, ініціативності у моральних вчинках, оскільки це є стимулом для розвитку відповідальності. Прояв позитивних емоцій дорослим викликає задоволення від їх результату та вказує дитині про правильність її дій.

У старших дошкільників в трудовій діяльності з метою формування основ відповідальності та вивчення проявів було проведено дослідно-експериментальне дослідження. Педагогічний експеримент проходив у 3 етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти № 2 «Веселка» Летичівської селищної ради Хмельницької області. Для проведення експериментальної роботи було задіяно 22 дитини старшого дошкільного віку, яких було поділено на експериментальну та контрольну групи (по 11 дітей у кожній), залучено також батьків вихованців й вихователів.

Для діагностики рівнів сформованості відповідальності у старших дошкільників були використані такі методи: спостереження за поведінкою вихованців у різних видах діяльності, а саме трудовій, бесіди (за картинками, уявними експериментальними ситуаціями та результатами діяльності).

В результаті проведеного нами дослідження були визначено такі рівні сформованості навичок відповідальності у дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

Констатувальний етап експерименту дозволив виявити рівні сформованості основ відповідальності у старших дошкільників експериментальної і контрольної груп відрізняються не суттєво. Більшість вихованців виявила середній рівень сформованості основ відповідальності (47,5% дошкільників експериментальної групи та 59,2% – контрольної групи). До високого рівня проявів відповідальності віднесено лише 14,2% дітей ЕГ та 12,5% – КГ. Більша частина дітей, що досліджувались в двох групах показала низький рівень сформованості основ відповідальності, зокрема 38,3% дітей у експериментальній групі та 28,3% контрольної групи.

На основі даних констатувального експерименту робимо висновок про те, що у дітей старшого дошкільного віку якість відповідальності є не сформована в повному обсязі. Ймовірними причинами цього є те, що батьки не звертають потрібної уваги до формування навичок відповідальності, з боку педагогів також увага до даного питання є недостатньою.

У відповідності з завданнями та цілями даного дослідження було організовано та проведено формувальний етап експерименту. Мета формувального етапу: впровадження та розробка методики підвищення ефективності формування основ відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобами трудової діяльності.

Орієнтуючись на актуальні потреби та інтереси дітей старшого дошкільного віку, використовуючи ігрову діяльність, як провідну на даному етапі розвитку особистості ми намагалися побудувати систему роботи з формування основ відповідальності зсобами трудової діяльності. Основою

даної методики став інтегрований підхід до розвитку емоційно-вольової та когнітивної сфери старших дошкільників, розвиток трудових умінь та навичок, що уможлиблюють виконання різних видів діяльності для задоволення особистих потреб та потреб інших людей, формувати у них уміння вміти зрозуміти тих, хто нас оточує.

У ході роботи над темою ми визначили такі етапи формування основ відповідальності, як: діяльнісно-вольовий; когнітивно-емоційний; усвідомлено-творчий.

Діяльнісно-поведінковий етап відповідальності являв собою скерування зусиль на забезпечення готовності дітей старшого дошкільного віку на дотримання вимог та норм колективу, виконання різних видів трудової діяльності, розвиток здатності відповідати за свої дії, коригувати та контролювати власну поведінку та діяльність відповідно до норм, прийнятих у суспільстві.

Когнітивно-емоційний етап відповідальності встановив наступні завдання цього етапу: сформувати у дітей старшого дошкільного віку прагнення бути відповідальними, уявлення про відповідальність та надати вихованцям знання про моральні норми поведінки.

Усвідомлено-творчий компонент передбачав надання дошкільникам можливості творчо реалізовувати набуті знання і діяти самостійно в різних видах трудової діяльності під контролем дорослих.

Емоційне задоволення дитини від позитивної оцінки її дій дорослими, зразки для наслідування, які пропонують дитячі фільми та мультфільми, твори художньої літератури, позитивний приклад товаришів і дорослих, все це виступає чинниками формування основ відповідальності засобами трудової діяльності.

Під час дослідження дотримувалися норм, прагнули пережити приємні емоції в результаті власної успішної діяльності. Поступово вони усвідомили, що відповідальна поведінка забезпечує визнання дорослими та іншими дітьми, а також приносить задоволення і радість.

На контрольному етапі експерименту було перевірено ефективність проведеної нами педагогічної роботи. З даною метою було проведено підсумкову діагностику рівнів сформованості основ відповідальності у дітей старшого дошкільного віку на базі методик констатувального етапу.

Здійснивши аналіз результатів контрольного етапу та порівнявши їх з результатами констатувального було виявлено, що високий рівень сформованості основ відповідальності у старших дошкільників ЕГ в кінці експерименту було збільшено на 16,2% та складає 28,7%, середній рівень збільшився на 7,5% і становить 56,3%. Натомість знизився низький рівень сформованості основ відповідальності у старших дошкільників на 13,7% в кінці експерименту він склав 15%. У КГ показники змінились, але не істотно, як у ЕГ.

Таким чином, завдання нашого дослідження було вирішено в повній мірі, мета даного дослідження досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти України (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція : Науковий керівник : Піроженко Т. О., доктор психологічних наук, професор, членкореспондент НАПН України; Авторська група: Байєр О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П., Косенчук О. Г., Корнєєва О. Л., Лисенко Г. М., Левінець Н. В., Машовець М. А., Мордоус І. О., Нерянова С. І., Піроженко Т. О., Половіна О. А., Рейпольська О. Д., Шевчук А.С. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponentdoshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>.
2. Баранова С. В. Психологічні особливості громадянської відповідальності особистості. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: Зб. наук. праць за мат. VI Всеукр. наук. конф., м. Київ, 2-14 жовтня 2011 р. Київ, 2011. С. 238-240.
3. Беленька Г. В. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Беленька; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 352 с.
4. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підручник / за ред. А. М. Богуш. Н. В. Гавриш : Слово, 2016. 704 с.
5. Виховання дошкільника в праці / За заг. ред. З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, М. А. Машовець та ін. 2-ге вид., стер. Київ. 2002. 112 с.
6. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с.
7. Впевнений старт : Освітня програма для дітей старшого

дошкільного віку / За ред. Т. О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017. 80 с. <https://osvita.city/osvita/doskilna-osvita/programi-rozvitku-ditej-doskilnogo-viku>

8. Гордійчук М. С., Бабюк Т. Й. Дошкільна педагогіка і наступність роботи закладу дошкільної освіти та початкової школи : навчально-методичний посібник. Київ : Міленіум, 2019. 164 с. 22.

9. Гордійчук М. С., Бабюк Т. Й., Пукас І. Л. Етнографія дитинства : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2018. 96 с.

10. Долинна О. Низковська О. Праця як засіб формування предметно-практичної компетенції дітей // Дошкільне виховання. 2012. № 9. С. 22–27.

11. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібн. Кам'янець-Подільський, 2006. 320 с.

12. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. с. 30.

13. Йовенко Л. І. Традиційне родинне виховання українців : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів : навч. посібник. Умань : Софія, 2010. 239 с.

14. Іванко А. О. Педагогічні умови формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку : зб. Наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта», Всеукраїнська студентська науково-практична конференція, 27 листопада 2019 року, м. Ніжин / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 93-99.

15. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 144 с.

16. Калуська Л. Праця як важливий засіб ранньої соціалізації дитини // Дошкільне виховання. 2004. № 2. С. 8–9.

17. Каньоса Н. Г. Теорія та технології розвитку дитячої художньої творчості дошкільників: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2015. 188 с.

18. Кравченко Г. Б. Використання дилемних ситуацій у процесі ознайомлення дошкільників з довкіллям // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2000. Вип. 89: Педагогіка та психологія. С. 52-58.

19. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ : Нора-прінт, 2006. 108 с.

20. Куниця Т. Ю. Відповідальність особистості як наукова категорія. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 5. С. 32–37.

21. Ладивір С. О. Інтеграційний підхід в організації процесу прищеплення дітям дошкільного віку базових цінностей. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 1 (9). 2013. С. 148-166.

22. Ладивір С. О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку: науково-методичний посібник. Житомир : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Житомирський обласний інститут післядипломної пед. освіти, 2003. 175 с.

23. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу. Твори: у 7 т. Київ, 1954.

24. Малікова Ю. В. Оволодіння дітьми старшого дошкільного віку перцептивними діями // Наук. пр. Сер. Педагогіка : наук.- метод. журн. / Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.». Миколаїв, 2006. Т. 50, вип. 37. С. 161-165.

25. Маршицька В. В. Психолого-педагогічні передумови виховання самостійності дитини старшого дошкільного віку у дошкільному навчальному закладі // Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2015. С. 35-46.

26. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. ред. Г. В. Беленька. Київ : Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 352 с.
27. Михайлова А. І, Кушнарєнко Е. М., Губанова Н. В. Організація роботи з дітьми різновікових груп : методичний посібник для вихователів дошкільних закладів. Харків : Ранок : Веста, 2008. 64 с.
28. Нечипорук Н., Петько О., Корж Т. Особливості організації навчально-виховного процесу в різновікових групах ДНЗ. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 179 с.
29. Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики / за заг. ред. О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир : Левковець, 2016. У 2-х ч. Ч. І. 216 с.
30. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук; за заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ: Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
31. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.
32. Піроженко Т. Чому «гальмує» дошкільна зрілість // Вихователь-методист дошкіль. закл.: щомісяч. спеціаліз. журн. 2012. № 8. С. 7-12.
33. Пісоцька Л. М. ПЗ4 Виховання у різновікових групах закладу дошкільної освіти: навчальний посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 241 с.
34. Полякова О. П. Шляхи виховання чуйності у старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі // Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації : тези доповідей. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 229 с.
35. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 448 с.

36. Поніманська Т. І., Дичківська І. М. Дошкільна педагогіка : практикум: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Вид. 2-ге. Київ : Слово, 2007. 352 с.

37. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль, «Мандрівець», 2017. 225 с.

38. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/rozvitku-ditini-doshkilnogo-vikuya-u-svitinova-redaktsiyachastina-2.pdf>

39. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 104 с.

40. Пукас І. Л. Основи саморозвитку професійної компетентності майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти : монографія. Київ : Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. 134 с. 69.

41. Пукас І. Л. Особливості адаптації дітей раннього віку до умов закладу дошкільної освіти / Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії: зб. матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. І. Л. Пукас]. Київ : Центр учбової літератури, 2019. С. 324–328.

42. Рогальська Н. В. Розумове виховання дітей дошкільного віку в традиціях народної педагогіки // Укр. дошкілля : наук. зап. Уман. держ. пед. ун-ту : зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Київ, 2000. С. 71-76.

43. Стаднік Н. В. Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2016. 164 с.

44. Сучасний дошкільний заклад : середовище для розвитку :

навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Сисин О. В., 2012. 351 с.

45. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1976-1977. Т. 4. Павлицька середня школа. Розмова з молодим директором. 1977. 641 с.

46. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : підручник / Е. С. Вільчковський, О. І. Курок. Суми : Університетська книга. 2019. 467 с.

47. Тетяна ГУРЛЄВА. Виховуємо відповідальність у дошкільників // Вихователь-методист дошкіл. закл.: щомісяч. спеціаліз. журн. 2012. № 5. С. 9-29.

48. Трудове виховання дошкільнят/ упоряд. В. В. Семизорова. Київ : «Вид.група «Шк.світ», 2016.

49. Улькін Т. В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. [Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Автореферат, 2006. 20 с.

50. Ушинський К. Д. Вибрані пед. твори: у 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. 1983. 278 с.

51. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 18 с. С. 3–4.

52. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.

53. Формування базових якостей особистості дитини дошкільного віку: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / авт.-упор. І. Л. Пукас, Н. Г. Каньоса, Т. Й. Бабюк. Кам'янець-Подільський : Видавець

Ковальчук О. В., 2023. 131 с.

54. Формуємо у дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П., Плохій З. П., Сидельникова О. Д., Старченко В. А., Терещенко О. П., Шелестова Л. В., Якименко Л. Ю. Київ : «Імекс-ЛТД», 2013. 260 с.

55. Харченко Н. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь будувати міркування: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Ін-т педагогіки АПН України. Київ : Інформ.-видавн. центр т-ва «Знання» України, 2005. 20 с.

56. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / упор. і авт. вступ. статей З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко, за заг. ред. З. Н. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. 512 с.

57. Хромченкова Н. Проблема розвитку відповідальності особистості в науково-педагогічних дослідженнях. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди» : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 18. С. 239-243.

58. Якименко Л. Ю. Теоретичні основи формування в старшому дошкільному віці відповідальності як базової якості особистості. Наукові записки НДУ ім. М. В. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. № 5. С. 100–104.

59. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. Харків, 2017. 237 с. 41.

60. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 224 с.

61. Шаповалова Н., Левченко В., Остапюк Г. Моніторинг досягнень дітей дошкільного віку згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти: метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2021. 228 с. 146.

62. Швайка Л. А. Методична робота в ДНЗ. Харків : Вид. група «Основа», 2017. 304 с. 147.

63. Швець Ф. Д. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Рівне : НУВГП, 2016. 151 с. <http://surl.li/gpair>

64. Шевцова О. А. Організація пізнавальної діяльності в ДНЗ. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 300 с.